

Het begin van seculiere zingeving

Cliteur, Paul, "Het begin van seculiere zingeving",
in: Cliteur, P.B., e.a., Houwelingen, A.A., red., e.a.,
Cultuur, politiek & christelijke traditie, Uitgeverij
Callenbach, Baarn 1996, pp. 9-21.

Nog maar de helft van de Nederlanders gelooft in God. Dat blijkt uit een onderzoek over secularisatie van het Sociaal Cultureel Planbureau, dat onder de titel *Secularisatie in Nederland, 1966-1991* in 1994 verschenen is. Nog maar een kwart gelooft onvoorwaardelijk in God, de rest twijfelt wel eens. Nederland was eens een vrome natie, maar het is in vijftwintig jaar een van de meest gesecculariseerde landen ter wereld geworden.

Toch zijn er ook nog enkele gegevens die erop wijzen dat traditionele leerstukken van het christelijk geloof nog aanhang vinden. Van alle Nederlanders gelooft toch nog bijna de helft in een leven na de dood; 41 procent gelooft in de hemel; 20 procent in de duivel; 15 procent gelooft in de hel; 8 procent in het vagevuur.

Het is interessant om wat met die cijfers te spelen. Sommige daarvan verbazen mij een beetje. Wanneer slechts 50 procent van de mensen in God gelooft, had ik verwacht een veel kleiner aantal aan te treffen dat zou geloven in de duivel. Twintig procent is nog heel wat. Ook de vijftien procent voor de hel vind ik nog veel. Maar verder waren de cijfers geen verrassing.

Het was ook al langer bekend dat de aanhang van de verzuilde instellingen afneemt. In 1991 zou nog maar 35 procent van de ouders hun kinderen naar een confessionele school willen sturen. Maar daarop zijn de bestaande voorzieningen niet berekend. Van alle ruim 8000 basisscholen is namelijk 65 procent van confessionele signatuur. Volgens cijfers van het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen gaat 69 procent van alle kinderen naar een confessionele basisschool.

Interessanter dan deze cijfers is wellicht de interpretatie die we daaraan zouden moeten geven. Wat betekent dit eigenlijk? Laat ik drie vragen opwerpen.

Allereerst: wat betekenen deze secularisatiecijfers voor de publieke moraal in de zin van het gedeeld geheel van waarden en normen? Zal ook de publieke moraal eroderen? Of kunnen we de waarden en normen hooghouden zonder dat we in God geloven? Cultuurpessimisten geloven daar niet in. Humanisten wel.

Als *tweede:* hoe zit het met de behoefte van Nederlanders aan alterna-

tieve zingevingskaders? Heeft alleen de betekenis van het *christelijk* zingevingskader afgenomen of vormt dat een voorstadium voor het verval van alle zingevingskaders? Dit is een punt dat een centrale rol speelt in de discussie over het 'postmodernisme'. Volgens sommigen zal ons elk collectief zingevingskader komen te ontvallen. Ik geloof dat zelf niet; de redenen daarvoor zal ik nog verschaffen.

Als *derde*: gesteld dat men ervan uitgaat dat alternatieven voor het christendom moeten worden gevonden, welke zouden dat zijn? En zijn deze voorhanden?

Mijn antwoord op die laatste vraag geef ik nog niet om de spanning er een beetje in te houden. Laat ik ter beantwoording van die laatste vraag als uitgangspunt nemen wat een van de onderzoekers van het Sociaal Cultureel Planbureau in een krant heeft gezegd.¹ Het gaat om onderzoeker J.W. Becker.

Becker zegt in een interview: 'Wellicht zijn we als intellectuelen geneigd te denken dat alle mensen behoefte hebben aan zingeving. Ik denk dat die behoefte wat overtrokken is.' En op de vraag hoe het nu is voor degenen voor wie God, hemel en hel hebben afgedaan, antwoordt Becker: 'Voorlopig – met nadruk op voorlopig – zie ik er niet veel voor in de plaats komen. Zingeving lijkt beperkt te blijven tot wat existentiële stellingen als: ieder moet zijn eigen leven zin geven, je moet er zelf iets van maken.'

Hier worden kort achter elkaar maar liefst drie zeer controversiële uitspraken gedaan. Het zijn uitspraken die overigens van een geheel andere orde zijn dan het cijfermateriaal dat in het rapport van het SCP gepresenteerd wordt, want het gaat om een vermoeden van een van de onderzoekers over de toekomst en dat is natuurlijk iets heel anders dan het meten en tellen van de empirische sociaal-wetenschapper. (Wilde zei: 'It's hard to prophesize, especially about the future.') Ik ben niet erg geneigd de onderzoeker bij te vallen met die drie opmerkingen. Zij lijken mij zelfs hoogst kwestieus. Wat zegt Becker?

De behoefte aan zingeving is groot

Als *eerste* stelt hij dat de behoefte tot zingeving die aan mensen wordt toegeschreven wat overdreven is. In tegenstelling tot Becker ben ik van mening dat mensen wel degelijk behoefte hebben aan een zingevingskader. Ik weet dat het tegenwoordig niet erg populair is om uitspraken te doen over het wezen van de mens, want het wezen van de mens wordt variabel geacht en hij heeft dus geen wezen, zegt men. Maar ik trek daar toch alleen de conclusie uit dat men *voorzichtig* dient te zijn met genera-

lisaties over 'de mens' en ik wil mij er niet geheel van distantiëren.

Er lijken mij een paar constanten te onderkennen in de menselijke natuur waarover men iets kan zeggen en die lijken mij van grote betekenis voor de beantwoording van de vraag of de mens een zingevend wezen is. Ik begin met een van de meest onomstotelijke waarheden over de mens: *de mens is sterfelijk*.

Het is deze specifieke toestand die de mens vragen doet stellen: waarheen, waartoe, waarvoor? Daarvoor behoeft men geen Mieke Telkamp te zijn of een andere vertolker van het levenslied. Het gaat om een oermenselijke behoefte aan zingeving. Het feit dat we geboren worden, leven en sterven, roept bij ons als vanzelf de vraag op waartoe het allemaal dient. Het dringt de vraag op van Peggy Lee: 'Is that all there is?'

Het is een wat 'verwende' manier van stellen, overigens. 'Is that all there is?' Want waarom zou dit leven niet genoeg zijn? Gerard Reve bedankt God met de woorden: 'Eerst dit leven en dan straks nog een eeuwig leven; je vraagt je wel eens af waar hebben we het aan verdiend?'

Maar alle gekheid terzijde. De behoefte aan zingeving is een oermenselijk gegeven. We bouwen allemaal een wereldbeeld of levensbeschouwing op. Of dat kan geschieden op louter aardse premissen zal ik nog aan de orde stellen.

Er komt wel degelijk iets voor in de plaats

Als *tweede* zei Becker dat hij nog niet zag wat er voor het christendom in de plaats zou komen. Welnu, als men dat letterlijk neemt (*hij* ziet het nog niet) valt daar weinig op af te dingen. Maar misschien is dat te wijten aan Becker. Misschien ziet hij niet wat zich wel degelijk afspeelt. Wat *ik* zie, is dat mensen zich met levensbeschouwelijke vragen bezighouden. Dat kunnen we al onderkennen in onze eigen reflexie. Denk eens na over hoe dat bij uzelf verloopt. U wordt getroffen door iets. Daar denkt u over na. Dat doet u niet zomaar, maar u plaatst uw gedachten in een groter geheel. Daarin zit een zekere orde en samenhang, maar er is ook, dat kan niemand ontkennen, verwarring en tegenstrijdigheid. Maar met die verwarring en tegenstrijdigheid, daar proberen we iets mee te doen. Wat? We proberen die ideeën met elkaar in verband te brengen, ze in een kader te plaatsen, orde en samenhang aan te brengen. Naar mijn idee is dat een begin van filosofie of van een levensbeschouwing. In filosofie en levensbeschouwing probeert de mens orde en samenhang aan te brengen in zijn gedachten over het leven en de wereld. Men probeert deze te systematiseren, in een coherent verband te plaatsen. Daarmee geeft men zin aan het bestaan.

Maar dit speelt zich aanvankelijk allemaal af binnen het individu. Laten we nog eens een stap verder gaan en bezien of we de stap kunnen maken naar een zekere mate van collectiviteit. Ik denk dat zoiets kan, ja zelfs onvermijdelijk is. Beginnend bij mijn eigen ideeën, probeer ik over mijn levensbeschouwelijke noties te praten, ik probeer er een verantwoording voor te geven. Ik ben bedroefd wanneer mij dat niet lukt en verheugd wanneer ik mensen ontmoet die mijn inzichten delen. De schok der herkenning heet dat. Men kan die schok der herkenning ervaren langs de weg van geschriften, maar ook via het gesproken woord en tegenwoordig ook op het Internet: mensen participeren in één en dezelfde, althans een verwante, gemeenschap van ideeën, voorkeuren en afkeuren.

Zo ontstaan groepen mensen, gemeenschappen. Er zijn niet alleen gemeenschappen van mensen die hun enthousiasme delen voor dinky toys, maar ook gemeenschappen van mensen die zich herkennen in ideeën of in het werk van filosofen als Voltaire (de Club Voltaire) of Bertrand Russell.

Langzaam aan ben ik nu al vanuit het individualistisch perspectief opgeschoven naar een meer collectivistisch perspectief. Het is oermenselijk dat wij ons verheugen in het feit dat we wat betreft onze levensbeschouwing niet alleen staan op de wereld, dat er mensen zijn die er ook zo over denken. De meest vreselijke eenzaamheid in het leven is misschien wel die waarbij we weliswaar 'onder de mensen' verkeren, maar elke uiting van de ander ons het gevoel geeft dat we mentaal en levensbeschouwelijk in een ander universum leven. Misschien is dat wel letterlijk *ondraaglijk*.

Wat er voor in de plaats komt is seculiere zingeving

Dat brengt mij op een *derde* opmerking van Becker. Hij zei over de teloorgang van het christendom: 'Voorlopig (...) zie ik er niet veel voor in de plaats komen. Zingeving lijkt beperkt te blijven tot wat existentiële stellingen als: ieder moet zijn eigen leven zin geven, je moet er zelf iets van maken.'

Dat laatste fascineert mij. Kennelijk ziet Becker het existentiële perspectief dat je *zelf* zin moet geven aan het leven niet als een serieus alternatief voor het teloorgegangene christelijke zingevingskader. Maar hoe komt het dat hij daar zo schamper over doet? Is dat niet omdat hij, net als veel anderen, gewend is aan het christelijk verhaal, zó sterk zelfs, dat het 'andere' nauwelijks als iets eigengeaards wordt onderkend?

Eeuwenlang is zingeving gelieerd geweest aan een religieus, meer spe-

cifiek, een theïstisch denkkader. Zó sterk dat we ons nauwelijks meer iets anders kunnen voorstellen. Toch zijn er seculiere alternatieven, zoals enkele filosofen ons hebben getoond.

Laat ik ter inleiding van die alternatieven de door mij bewonderde filosoof Arthur Schopenhauer maar eens aan het woord. Schopenhauer typeert de *condition humaine* als volgt. De schimmige geslachten van de mensen ontstaan en vergaan in rusteloze voortzetting, terwijl de individuen in angst, nood en pijn de dood in de armen dansen. Hier ligt de bron van verwondering over het bestaan en de oorsprong van de filosofie.

We zien, ook Schopenhauer wijst op de betekenis van de dood als iets dat de mens tot filosoferen en nadenken over de eigen positie in het universum aanzet. Maar wat interessant is bij Schopenhauer, is dat hij stelt dat het christendom op die zingevende behoefte van de mens eigenlijk maar een heel onvolkomen antwoord heeft kunnen formuleren. De mensen vragen namelijk wat de tragedie van het leven te betekenen heeft en zij roepen naar de hemel om een antwoord. Maar de hemel blijft stil, schrijft hij. Daarentegen komen wel de priesters met hun openbaringen.

Voor Schopenhauer formuleren die priesters echter maar een heel gebrekkig antwoord op de problemen waar we voor staan. Immers niemand weet het antwoord op de grote vragen van het waarheen en waartoe en het is dan ook uitermate hypocriet dat de priesters beweren daarover 'Spezialnachrichten' te hebben die zij van de naam 'openbaring' voorzien.

Want *wat is* eigenlijk 'openbaring', vraagt Schopenhauer? Men moet wel een klein kind zijn om in alle ernst te denken dat andere, niet-menselijke, wezens ons, mensen, berichten zouden willen doorgeven over de ware zin van het leven. Er bestaat eenvoudig geen andere openbaring dan de gedachten van de wijzen, hoewel zelfs daarvoor geldt dat ook wijze mensen zich kunnen vergissen. We moeten ons dan ook bewust zijn van het feit dat wanneer we vertrouwen op de 'Spezialnachrichten' van diegenen die menen met andere wezens in contact te staan we in feite altijd op *mensen* vertrouwen. Maar hoe komt het dan dat slechts weinigen zich daarvan bewust zijn? Dat heeft daarmee te maken dat mensen liever op bovennatuurlijke kenbronnen – of wat zij daarvoor aanzien – vertrouwen dan hun eigen verstand te volgen. En wanneer we zien hoe groot het verschil is tussen de ene en de andere mens dan kan het wel eens zijn dat een gedachte van de een op de ander als een openbaring overkomt.²

Forse taal. Misschien spreekt Schopenhauer nergens duidelijker zijn visie op religie, openbaring en de rol van de geestelijke middelaars uit dan

juist hier. Het is een ongehoord harde aanklacht die misschien op menigeen als beledigend zal overkomen. Maar alvorens zich beledigd af te wenden zou het goed zijn ook te onderkennen hoezeer deze woorden gemotiveerd zijn door een oprecht ethische verontwaardiging over de wijze waarop de mens zich in knechtschap bevindt. Reeds Schopenhauers leermeester, Immanuel Kant, sprak van de 'onmondigheid van de mens waaraan hij zelf schuldig is'. En de Verlichting verstond Kant, en velen met hem, als een poging om aan die onmondigheid een einde te maken.

Schopenhauer maakt naar mijn idee in de geparafraseerde passage verschillende behartigenswaardige opmerkingen. Laat ik er twee uithalen.

Allereerst dat wat men ook moge denken van het bestaan van God en goden, openbaringen in ieder geval worden uitgelegd door middelaars die *mensen* zijn. Zij zijn daarmee aan de gewone beperkingen van mensen overgeleverd en het zijn derhalve altijd 'nur menschliche Gedanken' waarin we vertrouwen stellen. Dit is een zeer belangrijk punt, zelfs voor diegenen die, overeenkomstig de protestantse traditie, zouden stellen dat men niet op middelaars vertrouwt maar op eigen lezing van de Schrift. Ook in dat laatste geval namelijk dringt een bijbelse boodschap alleen maar door via het medium van het eigen bewustzijn, het eigen verstand, het eigen zedelijk oordeelsvermogen. De menselijke subjectiviteit kan men dus nooit uitschakelen, tenminste niet zonder zich te bedienen van problematische concepten als goddelijke genade.

Een *tweede* belangrijk element dat in deze passage over openbaring voorkomt, is het krachtig pleidooi voor emancipatie, voor menselijke autonomie, dat hierin doorklinkt. De boodschap is duidelijk: vertrouw op het eigen oordeelsvermogen en niet op dat van anderen. Dat is in feite de boodschap van de Verlichting en die behoudt voor onze tijd nog steeds dezelfde zeggingskracht.

Als u aan mij zou vragen wat voor mij de kern van de postchristelijke cultuur uitmaakt, dan is dat gelegen in deze overtuiging: dat de mens zich door middel van een verstandig gebruik van zijn menselijke vermogens tot iets kan maken; dat hij zich niet behoeft te oriënteren op openbaring, een heilig Schrift of andere niet-menselijke kenbronnen, maar dat hij zelf zijn lot in handen kan nemen. In zekere zin wordt dat door Schopenhauer duidelijker dan door welke andere filosoof voor hem uitgesproken. Weliswaar stamt het 'aude sapere', het 'durf te denken' van Kant, maar Kant probeerde toch weer verzoeningen tot stand te brengen tussen zijn moedige filosofie en het traditioneel theïstisch denkkader. Schopenhauer doet dat niet. Hij is een van de eerste expliciet atheïstische filosofen. Hij wijst erop dat alleen door bezinning op onze

eigen menselijke bestaanswijze we een zingevingskader kunnen ontwikkelen.

Het zal zo langzamerhand wel duidelijk zijn: ik ben het bepaald niet eens met Becker die meent dat de stelling dat ieder aan zijn eigen leven zin moet geven geen alternatief zou kunnen vormen voor het traditioneel zingevingskader. Integendeel, ik denk dat we hiermee aan het begin staan van een nieuwe levensbeschouwing en een nieuwe moraal. Laat ik het 'nieuwe' daarvan nog iets nader uitwerken.

Het einde van de geschiedenis of het begin?

Ten aanzien van dat nieuwe zingevingskader staan we naar mijn idee niet aan het *eind* maar aan het *begin* van een nieuwe ontwikkeling. Het lijkt mij geboden dat enigszins te benadrukken. Heel vaak worden verhalen over secularisatie behandeld in de context van iets dat voorbij is: het christendom. Maar we moeten niet vergeten dat het ook het begin is van iets anders.

Wanneer we straks een nieuw millennium ingaan dan zal dat voorzover het gaat om zingeving onder unieke omstandigheden gebeuren. Het feit namelijk dat de religieus-theïstische zingevingsbronnen uitgedroogd lijken te zijn. Nog nooit in de geschiedenis zijn we met dit perspectief geconfronteerd. Wat we hebben gezien, is dat de ene godsdienst de andere heeft afgewisseld. De godsdienst van de Grieken maakte plaats voor die van de Romeinen. De godsdienst van de Romeinen maakte plaats voor het christendom. Maar waarmee we nu, aan het einde van het millennium, geconfronteerd worden, is dat steeds meer mensen een moreel leven proberen te leiden zonder een beroep te doen op godsdienstige uitgangspunten.

Ruim tien jaar geleden heeft een filosoof uit Oxford, Derek Parfit, de vraag opgeworpen of we de toestand waarin de hedendaagse mens ten aanzien van ethische vraagstukken verkeert, zouden kunnen typeren als vooruitgang of als een erosie van iets dat we zouden moeten herbevestigen.³ Volgens Parfit gaat het om een vooruitgang. Hij gaat dus niet mee met Bolkestein, Hirsch Ballin, Brinkman, Rutenfrans⁴, Johnson⁵ en vele andere christelijke en niet-christelijke cultuurpessimisten die het verdwijnen van de religieuze dimensie van ons normatieve denken duiden in termen van verlies. Integendeel, Parfit ziet het als winst, als *vooruitgang*.

Ook Parfit wijst er dan op dat deze situatie *uniek is in de wereldgeschiedenis*. Wellicht alleen Boeddha, Confucius, David Hume, Henry Sidgwick, Schopenhauer en enkele andere wijsgeren hebben gepro-

beerd om morele reflexie te plegen zonder enige binding aan het christendom of een andere godsdienst. Verder zijn alle morele filosofen alleen binnen een godsdienstig kader bezig geweest met morele reflexie.

Wellicht zullen sommigen tegenwerpen dat ik een beetje overdrijf. Ook het denken van Karl Marx was toch uitgesproken atheïstisch. In zijn kielzog is in het socialisme een nadrukkelijk niet-religieus zingevingskader ontwikkeld en in de Sovjet Unie heeft men zelfs geprobeerd dat met strakke hand op te dringen.

Misschien ben ik geneigd dat maar voor het gemak te vergeten, omdat we tegenwoordig niet meer zo enthousiast zijn over de wijze waarop men in die tijd heeft geprobeerd met staatsdwang het atheïsme te prediken. Eigenlijk was de *wijze waarop* men toen opereerde niet wezenlijk verschillend van de manier waarop men na Constantijn heeft geprobeerd het christendom op te dringen aan ongelovigen.

Als we iets van de geschiedenis kunnen leren, dan toch wel dit: dat geloof en levensbeschouwing alleen iets waard zijn wanneer men zich daarmee in volledige vrijheid kan bezighouden. De staat heeft zich hier buiten te houden, althans zeker in de verbiedende zin. De staat heeft de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging, zoals neergelegd in art. 6 van de Nederlandse Grondwet te waarborgen, en sociaal-maatschappelijk werk en onderwijs *vanuit* zo'n levensovertuiging wordt zelfs actief door de staat gefaciliteerd. Ik beken mij tot dat model van vrijheid.

Een tweede reden waarom ik mij niet graag spiegel aan de wijze waarop binnen marxisme en socialisme werd geprobeerd met zingevingsvraagstukken om te gaan, is dat het nog een zeer onvolkomen reflexie op onze geseclariseerde toestand was. Wie bekend is met de marxistische literatuur zal onderkennen dat daarin weliswaar voortdurend de uitgangspunten van het marxisme worden herhaald, maar dat van een interessante filosofische reflexie op morele vraagstukken nauwelijks sprake was. Het is pas sinds de jaren zestig van deze eeuw dat men in het kader van wat men is gaan noemen 'applied ethics', toegepaste ethiek, een onderdeel van de ethiek dat vooral in de Angelsaksische wereld wordt ontwikkeld, de consequenties ging trekken van een niet-godsdienstige benadering van morele vraagstukken.

Hoe recent is dat niet! In de eerste helft van de twintigste eeuw hielden ethici zich nog nauwelijks bezig met werkelijk ethische problemen. Zij legden zich toe op *meta-ethiek*. Dat wil zeggen een reflexie op de aard van ethische taal: 'They studied the meanings of the moral terms and argued over whether ethics is subjective or objective,' schrijft de ethicus Peter Singer, een filosoof die als geen ander heeft bijgedragen aan een verandering van de benadering van ethische problemen.⁶ Het is pas sinds de jaren zestig van deze eeuw dat ethici die zich niet op het

theïstisch standpunt hebben gesteld gingen nadenken over ethische problemen (en niet alleen maar meta-ethiek). Dat betekent dat de — sta mij toe te zeggen: *zelfstandige* — ethische reflexie pas enkele decennia oud is.

Zoals gezegd, Parfit ziet dat als een groot goed. 'Belief in God, or in many gods, prevented the free development of moral reasoning,' schrijft hij.⁷ De laatste zinnen van zijn boek luiden als volgt:

Disbelief in God, openly admitted by a majority, is a very recent event, not yet completed. Because this event is so recent, Non-Religious Ethics is at a very early stage. We cannot yet predict whether, as in Mathematics, we will all reach agreement. Since we cannot know how Ethics will develop, it is not irrational to have high hopes.⁸

Tot slot

Niemand kan natuurlijk zeggen hoe zich onze opvattingen op het terrein van levensbeschouwelijke reflexie zullen ontwikkelen. Wat ik wel weet, is dat ik het een enorm avontuur vind welke kant het zal uitgaan. Ik verwacht dat we de komende tijd allemaal getuige zullen zijn van een nieuwe publieke moraal. 'Nieuw' in tweeërlei opzicht.

Allereerst zal de *grondslag* van de moraal heel anders moeten zijn. Wanneer men niet meer gelooft in het bestaan van God, kunnen we ons ook niet meer oriënteren op Zijn geboden als richtinggevend voor onze morele reflexie.

Als tweede zal ook de *inhoud* van onze moraal ingrijpend veranderen. Dezelfde Peter Singer die ik hiervoor heb aangehaald, meent bijvoorbeeld dat het antropocentrische christendom zal worden vervangen door een perspectief dat minder op de mens is gericht. In het christendom draait het allemaal om de mens. De mens wordt door God naar Zijn evenbeeld geschapen. De dieren en de rest van de omgeving lijkt er louter te zijn ter wille van de mens. God stuurt Zijn Zoon naar de aarde om de mensen te verlossen van zonden, en zo voorts. De mens lijkt hier wel zeer centraal te staan.

Dat zal allemaal veranderen, volgens Singer. Singer en anderen zijn toen ook op zoek gegaan naar nieuwe inspiratiebronnen voor de moraal. Ik heb zelf — in aansluiting bij James Rachels — geprobeerd aansluiting te zoeken bij het darwinisme.⁹ Het darwinisme wordt over het algemeen geassocieerd met een nogal brute moraal. De sterkste overwint. De 'strijd om het bestaan' zou ook louterend werken. Maar aan dat darwinisme zit ook een veel sympathiekere dimensie. Het benadrukt dat de mens een dier onder de dieren is. De mens stamt niet af van het dier. De mens *is* een dier. En wanneer wij dieren dan ook gruwelijk behandelen

dan is dat eigenlijk net zo primitief als koppensnellerij of kannibalisme, twee zaken waar wij ons hoog boven verheven achten.

Ik denk dat we zo hier en daar al duidelijk tekenen kunnen onderkennen van een verandering van de moraal in de hier aangegeven zin. Een recente manifestatie daarvan is bijvoorbeeld de weerzin die veel mensen voelen tegenover de jacht. Zevenduizend mensen gaven gehoor aan een oproep die de Stichting Kritisch Faunabeheer half januari in enkele dagbladen deed, om een anti-jachtfax te sturen naar prins Willem Alexander.¹⁰ De aanleiding daartoe was dat het kroondomein Het Loo drie maanden per jaar niet toegankelijk is voor het publiek. In die periode wordt het domein namelijk gebruikt voor zogenaamde drijfjachten op wilde zwijnen.

Eeuwenlang is er natuurlijk gejaagd. Eeuwenlang zou dat op geen enkel verzet zijn gestoten. Bovendien wordt gejaagd door een prins, een lid van de koninklijke familie. Maar toen de Stichting Kritisch Faunabeheer een enquête hield onder de Nederlandse bevolking om uit te vinden wie van mening is dat deze drijfjachten zouden moeten stoppen, bleek 86 procent van de Nederlandse bevolking het daarmee eens te zijn. Willem Alexander heeft als aanstaand vorst een voorbeeldfunctie en zou zich daarom niet langer met jagen moeten bezighouden.

Onlangs kregen diegenen antwoord die zich middels een fax tot de prins hadden gericht. In een brief wordt verhaald dat door middel van de jacht wordt geprobeerd de belangen van flora, fauna, bosontwikkeling en recreatie zo evenwichtig mogelijk tegen elkaar af te wegen. De jacht vindt plaats onder verantwoordelijkheid van Hare Majesteit. Al diegenen die deelnemen aan de jacht zijn in het bezit van een jachtakte en (zo nodig) een zwartwildbrevet, luidde het antwoord van het koninklijk huis.

Waarom haal ik dit voorbeeld aan? Het lijkt mij een mooi voorbeeld van twee morele wereldbeelden die botsen. Diegenen die tegen de jacht op zwijnen ageren, maakt het natuurlijk helemaal niets uit of dat wel of niet geschiedt door mensen die in het bezit zijn van een 'jachtakte' of een 'zwartwildbrevet'. Ook doet het niet terzake of het van tijd tot tijd nodig is zwijnen te doden in verband met de wildstand. Waar het om gaat, is dat in het kader van amusement mensen er met geweren op uittrekken om dieren op te jagen en deze vervolgens af te schieten. Je kunt het als onvermijdelijk accepteren dat dieren moeten worden gedood, maar er grote bezwaren tegen hebben dat dit geschiedt in het kader van sport en spel. Wie dat verschil niet begrijpt, moet zich maar het volgende proberen voor te stellen. Veroordeelden tot de doodstraf worden niet gefusilleerd of op de elektrische stoel gebracht, maar in groepjes het bos in gejaagd om door schutters te worden afgeschoten.

Laat nu niemand zeggen dat men tegen de doodstraf is, want dat is niet het punt waarom het gaat. Het gaat erom dat *de wijze waarop* iets geschiedt aan een handeling die op zich als onvermijdelijk wordt ervaren een dimensie toevoegt die onaanvaardbaar kan zijn.

Ik kom tot een besluit, want het gaat mij niet om het uitdiepen van dit specifieke voorbeeld. Wat ik heb willen laten zien is het volgende. Nederland seculariseert. Dat roept verschillende vragen op. Allereerst of de menselijke behoefte aan zingeving zó groot is dat de mens niet zonder zingevingskader kan leven. Ik heb die vraag bevestigend beantwoord: zingeving is zo specifiek verbonden met de mens dat hij daar niet buiten kan. Een tweede vraag is dan of het mogelijk is dat mensen niet-religieuze zingeving zullen praktiseren. Ik heb ook die vraag bevestigend beantwoord. Als derde heb ik geprobeerd te laten zien dat zich een seculier of wereldlijk of niet-religieus zingevingskader aan het ontwikkelen is. Daarbij staat verantwoordelijkheid van de mens voor zijn eigen leven centraal. Als vierde heb ik dan proberen te laten zien hoe jong deze benadering is.

Wat ik heb geïllustreerd aan de hand van veranderde opvattingen over de verhouding van de mens tot het dier, zou ook kunnen worden verduidelijkt aan de hand van vele andere onderwerpen. Met het eroderen van het christelijk denkkader zullen ook allerlei morele opvattingen veranderen. Het lijkt mij de taak van een seculiere zingeving en een seculiere opvatting over moraal om daaraan een bijdrage te leveren.

Men hoort wel eens dat het niet nodig is om zo de nadruk te leggen op het niet-godsdienstig denkkader. Laat de andersdenkenden toch 'in hun recht'. Waarom zo ijveren voor atheïsme, secularisatie en ongodsdienstigheid, vraagt men. Dat is niet langer 'nodig', wordt gezegd.

Ik ken die geluiden natuurlijk wel, maar acht ze nogal misleidend. Het gaat er niet om iemand die oprecht vanuit een christelijk, islamitisch, joods, boeddhistisch of hindoeïstisch zingevingskader denkt iets te ontnemen of deze te kritiseren. Dat zou wel een erg negatief streven zijn. Er is iets heel anders aan de hand. Het is nu eenmaal een gegeven dat vijftig procent van de Nederlandse bevolking niet meer gelooft in God. Het ziet er naar uit dat dit in de komende tijd niet zal veranderen, immers *de samenleving* seculariseert. Dat betekent dat (i) de traditionele grondslag van de moraal verandert en (ii) de inhoud van die moraal. Het lijkt mij nodig daarover na te denken. Nieuwe morele kaders groeien niet aan de boom. Het vergt nadenken, reflexie en het ontwikkelen van alternatieven. Laten we ons daar de komende tijd bewust op toeleggen.

NOTEN

1. *NRC Handelsblad*, 17-2-1994.
2. Schopenhauer, Arthur, *Parerga und Paralipomena*, in: *Sämtliche Werke*, V (Cotta Verlag/Insel Verlag, Frankfurt am Main 1965), p. 427.
3. Parfit, Derek, *Reasons and Persons* (Clarendon Press, Oxford 1984), p. 454.
4. Vgl. Rutenfrans, Chris, 'Humanisme is geen alternatief voor christendom', in: *Trouw*, 12-4-1996.
5. Vgl. Johnson, Paul, *The Quest for God, A Personal Pilgrimage* (Weidenfeld and Nicolson, London 1996).
6. Singer, Peter, *How Are We to Live?, Ethics in an Age of Self-Interest* (Prometheus Books, Amherst, New York 1993, 1995), p. 15.
7. Parfit, *Reasons and Persons*, p. 454.
8. Parfit, *O.c.*, p. 454.
9. Cliteur, P.B., *Onze verhouding tot de apen. De consequenties van het darwinisme voor ons mensbeeld en voor de moraal* (Oratie Delft, Delft 1995).
10. Vgl. het bericht in *Trouw*, 19-2-1996.